

Комплекс «гравюра — подпіс» у выданнях Францыска Скарыны як частка мастацкай прасторы кнігі

Анотацыя. У артыкуле разглядаецца комплекс «гравюра — подпіс» у выданнях Францыска Скарыны. Беларускі першадрукар да многіх гравюр у сваіх кнігах змяшчаў подпісы, у якіх прасочваецца ўплыў біблейскай паэтыкі. Названыя подпісы варта лічыць літаратурнай спадчынай асветніка, на што паказвае аналіз іх жанравай прыроды. Гравюра і подпіс у мастацкай прасторы кнігі складаюць непарыўнае цэлае, што дазваляе вылучыць іх як комплекс «гравюра — подпіс». Дадзены комплекс з’яўляецца прыкладам сінтэтычных твораў.

Ключавыя словы: Францыск Скарына, кнігадрукаванне, гравюра, подпіс, комплекс «гравюра — подпіс», гісторыя беларускай літаратуры, біблейскі кампанент.

Abstract. This article focuses on a complex of “engraving — inscriptions” from Francysk Skaryna’s editions. Belarusian firstprinter posted inscriptions to the many engravings from his books. These inscriptions have vivid marks of the Bible poetics. These texts should be considered as enlightener’s literary heritage, which becomes clear from the analysis of the genre of the inscriptions. In the artistic environment of his books engravings and inscriptions constitute an indivisible whole, which empowers us to identify a separate independent complex of “engraving — inscription”. This complex is an example of synthetic work.

Keywords: Francysk Skaryna, book printing, engraving, inscription, complex of “engraving — inscription”, the history of Belarusian literature, biblical component.

Важная частка творчай спадчыны Францыска Скарыны — гравюры. Цікаваць да гэтых твораў, змешчаных у выданнях беларускага першадрукара, мелі даследчыкі розных пакаленняў: Л. Ц. Баразна, П. У. Уладзіміраў, Я. Л. Неміроўскі, В. Ф. Шматаў, М. М. Шчакаціхін і інш. Навукоўцы прааналізавалі мастацкія вартасці гравюр, выявілі ўплывы на іх з боку іншых твораў і аўтараў, ацанілі значэнне дадзеных узораў творчасці ў кантэксце гісторыі айчыннага і сусветнага выяўленчага мастацтва. Належная ўвага аддаецца ў даследчыцкім дыскурсе Беларусі гравюрам Скарынавай Бібліі як дэкарацыйнаму элементу выданняў беларускага ас-

АКУШЭВІЧ Андрэй

Аляксандравіч,

метадыст упраўлення вучэбна-метадычнай работы Акадэміі паслядыпломнай адукацыі, магістр філалагічных навук

ветніка, перадусім у энцыклапедыі «Францыск Скарына і яго час» (Мінск, 1989). Двойчы выдаваўся альбом «Гравюры Францыска Скарыны» (Мінск, 1972; Мінск, 1990) [5; 6], які змяшчае збор фотарэпрадукцый адпаведных твораў асветніка з іх мастацтвазнаўчым аналізам. Рабіліся захады і па стварэнні класіфікацыі гравюр першадрукара [6; 11]. Аднак трэба прызначыць, што сёння не ўсе спрэчныя пытанні і загадкі, звязаныя з гравюрамі Ф. Скарыны (іх навукоўцы называюць таксама ілюстрацыямі), знайшлі сваё вырашэнне.

Разам з тым беларускі першадрукар змясціў подпісы да большасці гравюр, таму да іх вывучэння варта падысці,

улічваючы гэтыя тэксты. Яшчэ ў XIX ст. П. У. Уладзіміраў пры апісанні мастацкага аздаблення выданняў Ф. Скарыны прыводзіў адзначаныя подпісы і называў іх «тлумачальнымі надпісамі» [4, с. 77]. Вядомы беларускі даследчык А. Ф. Коршунаў падаваў дадзеныя подпісы ў каментарыях да збору твораў беларускага асветніка [9]. Знаны мастацтвазнаўца В. Ф. Шматаў падчас аналізу гравюр асветніка зрабіў спробу сцісла атрыбуцыі гэтых тэкстаў: «забытыя даследчыкамі подпісы да іх [гравюр] з'яўляюцца сціплымі помнікамі самастойнай літаратурнай творчасці Скарыны... Гэтыя і іншыя подпісы да гравюр адрозніваюцца гранічнай даходлівасцю, яснасцю, яны, без сумненняў, разлічаны на дэмакратычныя колы паспалітых людзей (у тым ліку, відавочна, і малаадукаваных)» [10, с. 103].

Такім чынам, можна правесці размежаванне гравюр паводле наяўнасці / адсутнасці да іх подпісаў. Напрыклад, гравюры Ф. Скарыны, вядомыя пад назвамі «Дыспут», «Тройца», «Стварэнне свету», тэкстаў пры сабе не маюць. Аналіз жа выўленых подпісаў дазваляе падзяліць іх на дзве групы паводле аб'ёму: лаканічныя подпісы (надрукаваныя ў адзін радок) і разгорнутыя подпісы (надрукаваныя больш чым у адзін радок).

Подпісы першай групы сцісла і даволі дакладна апісваюць вобраз ці сюжэт Святога Письма, адлюстраваны на адпаведнай гравюры. Ужо ў гэтых подпісах заўважаюцца адзнакі паэтыкі біблейскага верша, а менавіта біблейскі паралелізм, які можа выяўляцца на розных узроўнях тэксту, напрыклад:

«Есѣфер-царица пришла пред Асѣвера-царя» [9, с. 172] (Эстэр 5:1—8)¹;

«Взор светилника златого с ветием его» [9, с. 163] (Вых. 25:31—40);

«Взор дому древяна царя Саломона» [9, с. 147] (1 Цар. 7:1—12);

«Еремиа, пророк Господень, плачетъ, глядя на Ерусалим» [9, с. 173] (Ламен.).

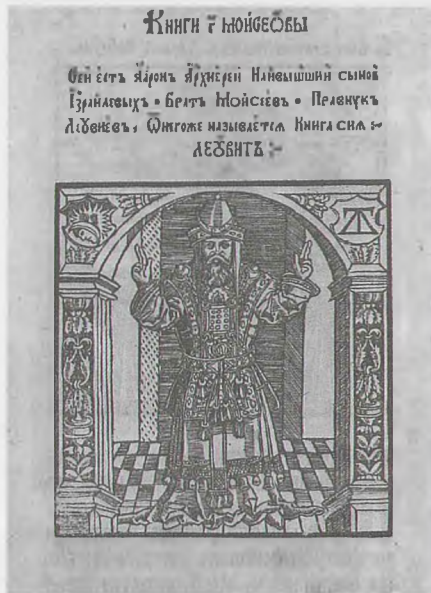
У прыведзеных вышэй прыкладах бачны паралелізм вобразаў, алітэрацыя, сугучнасць слоў, сугучнасць канчаткаў, якую можна лічыць

рыфмай, своеасаблівы рытм. Актыўная праца Францыска Скарыны з біблейскімі кнігамі і адсутнасць прызнанага ўзору, паводле якога павінны складацца такія подпісы, указваюць на тое, што наяўнасць адзначаных у подпісах асаблівасцей нельга лічыць выпадковасцю. Спробы вершавання на грунце прынцыпаў біблейскага вершаскладання выглядаюць натуральнымі ў рэчышчы тагачасных еўрапейскіх літаратурных працэсаў, бо на пачатку XVI ст. зноў, пасля спробаў раннехрысціянскіх аўтараў III—IV стст., паўстала пытанне пра неабходнасць паэтычнага перастварэння Бібліі. Гэта натуральна стасуецца з тым, што ў творчасці першадрукара біблейскія тэксты становяцца ўзорам і адначасова ўдзячным матэрыялам для паэтычных перапрацовак. Мяркуючы па ўсім, беларускі асветнік зыходзіў пры гэтым з думкі, што «паэзія можа быць свяшчэннай» [12, с. 95]. Адносна біблейскай паэтыкі ў іншых творах першадрукара выказваўся П. Н. Беркаў, які лічыў, што Ф. Скарына «зрабіў арыгінальную спробу адрадіць прынцыпы біблейскага вершаскладання, прымяняючы іх на беларускай моўнай глебе» [2, с. 258—259]. Гэта дазваляе прыйсці да высновы, што Францыск Скарына прадставіў спробы распаўсюджвання Святога Письма праз паэтычнае слова, якое ўзмацняе ўздзеянне на чытача і адначасова выконвае функцыі экзегезы.

Арыентацыя на прынцыпы біблейскага вершаскладання выразна прасочваецца ў подпісах другой

¹ Фрагмент Бібліі, з якім звязаны тэкст подпісу і сюжэт гравюры.

групы — у разгорнутых. У іх першадрукар абапіраецца на пэўныя фрагменты Святога Письма, выкарыстоўвае разнастайныя стылістычныя фігуры і паэтычныя тropy. Звернемся да асобных прыкладаў².

*Сій ест корень Иесеов,
с него же изыде царь Давид
и Саломон
и иные цари Израилевы,
и Господь наш Исус Христос* [9, с. 131]³.

Дадзены тэкст знаходзіцца пры гравюры «Ге-неалагічнае дрэва Ісуса», змешчанай у «Кнізе Псалмаў» («Псалтыр», 1517). Радкі гэтага твора звязаныя з наступнымі месцамі Бібліі: Іс. 11:1—9, Мц. 1:1—17, Лк. 3:23—38, Дзеі 13:21—25, Рым. 15:7—13. У подпісе прысутнічае ампліфікацыя, градацыя вобразаў, сінтаксічны і вобразны паралелізм, алітэрацыя (гук [i]). Паўтарэнне злучніка *i* (полісіндэтан) стварае анафару. З аднаго боку, гэты твор тлумачыць змест адпаведнай гравюры, з другога — выконвае функцыю экзегезы.

*Сей ест Аарон,
архиерей найвышший сынов Израилевых,
братъ Моисеев,
правнук Леувиев.
От него же называется
книга сия —
«Леувит»* [9, с. 165].

Гэты подпіс Францыск Скарына надрукаваў разам з гравюрай «Сей ест Аарон» у «Кнізе Свя-

тарскай» (Кніга «Левіт», 1519). Радкі твора суадносяцца з такімі месцамі Святога Письма: Вых. 4:10—14, Вых. 39:1—31; Вых. 28, Святар., Геб. 5:6, Пс. 109:4. Адразу адзначым, што ў першадрукара ў «Кнізе Выхаду» (Кніга «Выход», 1519) ёсць падобная гравюра «Узор рыз» з подпісам: «Взор риз жреческих, еже быша на Ароне» [9, с. 163]. Гэты факт яшчэ раз падрэслівае адказны падыход Скарыны да подпісаў. У прыведзеным подпісе «Сей ест Аарон...» відаць ампліфікацыя, сінтаксічны і вобразны паралелізм, рыфма

(*сей — архиерей, Моисеев — Леувиев, называется — сия*). Самому тэксту першадрукар надаў пэўную форму, у якой сэння можна ўбачыць стрэлку, што ўказвае на гравюру, або чашу, дзе асновай з'яўляецца гравюра. Такі падыход дазваляе аднесці дадзены твор да спроб фігурнай паэзіі, як і подпіс «То ест образ требника...» пры гравюры «Узор трэбніка» з «Кнігі Святарскай» (Кніга «Левіт», 1519), які звязаны з Лев., Вых. 27:1—8, Вых. 30:1—10, Вых. 37:25—28, Вых. 38:1—7. Апошні подпіс можа быць візуальна ўспрыняты як пясочны гадзіннік або «требнік» (ахвярнік). Лічыцца, што гравюра «Узор трэбніка» выкарыстана першадрукаром двойчы [5, с. 188]. У «Кнізе Выхаду» (Кніга «Выход», 1519) мы бачым пры названай гравюры іншы подпіс: «Взор требника, на нем же приношаху жертвы» [9, с. 163]. Гэта дае падставы разглядаць гравюры «Узор трэбніка» з «Кнігі Святарскай» (Кніга «Левіт», 1519) і з «Кнігі Выхаду» (Кніга «Выход», 1519) як два асобныя творы.

Значым, што дакладнае вызначэнне жанру подпісаў выклікае пэўныя складанасці. З аднаго боку, подпісы — элемент друкарскага афармлення кніг, які выкарыстоўваецца і ў сучасным кнігавыданні, з другога — адпаведныя творы можна аднесці да жанру надпісаў, які паходзіць ад традыцыі ўпрыгожваць прадметы словамі і мае вытокі ў антычнасці. Да таго ж подпісы «Сей ест Аарон» і «То ест образ требника» маюць прыкметы фігурнай паэзіі.

² Пазнаёміцца з іншымі разгорнутымі подпісамі і іх аналізам можна ў [1].

³ На аснове праведзенага намі аналізу тэксты, падрыхтаваныя А. Ф. Коршунавым, запісаны страфічна.

Подпісы да гравюр нельга лічыць парафразам біблейскіх вершаў ці іх цытаваннем, бо ў дадзеных ўзорах спадчыны першадрукара выяўляецца творчае выкарыстанне і перапрацоўка вобразаў і/ці сюжэтаў Святога Письма для стварэння ўласнага тэксту. Подпіс агучвае сюжэт і/ці вобраз, які адлюстраваны на гравюры, і злучае яе з адпаведным месцам Бібліі. Значыць, гравюра і подпіс непарыўна знітананыя. Гэта гаворыць пра існаванне ў выданнях Ф. Скарыны своеасаблівага комплексу «гравюра — подпіс», які мог быць першапачаткова задуманы як

цэласны твор, адмыслова ўключаны ў мастацкую прастору кнігі з мэтай экзегезы. Наяўнасць такога комплексу дазваляе сцвярджаць, што беларускі першадрукар быў аўтарам сінтэтычных па сваёй прыродзе твораў, гэта значыць твораў, якія паядноўваюць розныя віды мастацтва — выяўленчае (гравюра) і слоўнае (подпіс).

Сінтэтычным характарам скарынаўскі комплекс «гравюра — подпіс» падобны да ўзораў эмблематычнай паэзіі. Для твораў гэтага жанру характэрная адпаведная структура: надпіс ці дэвіз, выява і подпіс у вершах ці прозе. Тэарэтыкі-педагогі ордэна езуітаў «падкрэслівалі ў эмблеме спалучэнне прыемнага з карысным» [8, с. 262] і аддавалі такім творам асаблівую ўвагу. Падобны асветніцкі кірунак прачытваецца і ў беларускага першадрукара, які пісаў пра прызначэнне гравюр у выдадзеных ім кнігах наступнае: «Кто бы пак межи простыми людьми братии моей хотел яснее разумети, яковым обычаем был храм уделан, кивот, стол, светильник, требник и ризы жреческие, тое все вымалеваное нижей найдеть» [9, с. 163]⁴; «Положив есми в сих книгах образци Храму Господня, и сосудов его и дому царева, еже ставил ест Саломон-царь, а то для того, абы братия моя русь, люди посполитые, чтучи могли лепей разумети» [9, с. 37].

Вельмі цікавай з пункту гледжання паяднання тэксту з выявай выглядае комплекс «гравюра —

подпіс» з «1-й кнігі Цароў» (Трэцяя кніга «Царствы», 1518). Да гравюры «Узор храма» змешчаны два подпісы. Першы паказвае змест гэтай гравюры: «Взор Храму Господня, от Саломона деланого» [9, с. 147]. Кожны радок другога тэксту, размешчанага на палях, фактычна падпісвае адпаведны фрагмент гравюры, называе адпаведныя «тэхнічныя параметры» «Храму Господня».

Обыход верхний з (7) локтей широта.

Передъл верхний з (60) локот высота.

Обыход средний с (6) локтей.

Передъл срѣдний л (30) локот.

Обыход нижний ε (5) локтей.

Передел нижний л (30) локот [3, с. 381]⁵.

Разам жа гэтыя радкі на палях утвараюць своеасаблівы верш, складзены на аснове біблейскіх вершаў (1 Цар. 6:2–3, 6:6), Скарынаў пераклад якіх мы прыводзім для параўнання: «Храм пак той, его же ставил царь Саломон, был ест в должину шестидесят локтев, а в ширину — двадцети локтев, в вышину — тридцети локтев. И притвор был ест уделал пред Храмом Божиим двадцети локтев в должину, подлуг меры широкости Храмовы, и десети локтев в ширину... Обыход первый, иже был на исподе, пять локтей ширины имел ест, средний пак обыход — шести локтей широк был, верхний же обыход — седми локтей широкости мел...» [3, с. 382–383]. У подпісе

⁴ Унесены праўкі згодна з арыгіналам.

⁵ Пры перадачы тэксту мы арыентаваліся на публікацыю А. Ф. Коршунава [9].

«Обыход верхний...» прысутнічае сінтаксічны паралелізм, паўтарэнне слоў, рыфма (*верхний — средний — нижний, широта — высота*). Візуальна тэкст пры гравюры «Узор храма» падобны да сілабічнага верша, аднак сцвярджаць гэта катэгарычна нельга, бо сэнны мы не ведаем, якое прачытанне лічбаў меркаваў у дадзеным выпадку першадрукар.

У сваю чаргу, П. У. Уладзіміраў слушна даводзіць, што «звычай адлюстроўваць біблейскія сюжэты ў гравюрах звязаны з вядомымі выданнямі "Biblia pauperum"» [4, с. 77]. Сапраўды, першадрукар у сваёй творчасці мог абапірацца на названыя выданні, якія з'яўляюцца «кароткім ілюстраваным выкладам біблейскіх сюжэтаў; жанрам павучальнай літаратуры, якая атрымала распаўсюджанне ў позняе сярэднявечча пераважна ў Паўночна-Усходняй Германіі і Аўстрыі» [7]. Разам з тым на афармленне кніг першадрукара не маглі не паўплываць і іншыя як пісьмовыя, так і рукапісныя выданні, створаныя яго папярэднікамі і сучаснікамі, сярод якіх і «Liber Chronicarum» («Летапісная кніга») Г. Шэдэля (Нюрнберг, 1493), дзе гравюры таксама ўзаемадзейнічаюць з тэкстам.

Такім чынам, Францыск Скарына імкнецца да цэласнасці, завершанасці кнігі як мастацкага твора, дзе кожны элемент займае належнае месца і нясе пэўную функцыю, што было характэрна для таго часу і пацвярджаецца, у тым ліку, наяўнасцю распрацаванага прадмоўна-пасляслоўнага комплексу. Гравюры з подпісамі, уведзеныя ў мастацкую прастору кнігі, вылучалі пэўны сюжэт ці вобраз Бібліі, тлумачылі яго, спрыялі мастацкаму аздабленню выдання. Усё гэта прымушае разглядаць гравюры і подпісы першадрукара не паасобку, а як адзін цэласны твор, мэтанакіравана ўключаны аўтарам у мастацкую сістэму кнігі. Комплексы «гравюра — подпіс» Францыска Скарыны з'яўляюцца ўзорам сінтэтычных твораў і адпавядаюць еўрапейскім літаратурным і кнігавыдавецкім тэндэнцыям XVI ст. Сам комплекс складаецца з гравюры і подпісу, які варта лічыць вершам, створаным на грунце біблейскага вершаскладання.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Акушэвіч, А. А. Подпісы да гравюр Францыска Скарыны як частка творчай спадчыны беларускага першадрукара / А. А. Акушэвіч // Матэрыялы XI Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў «Кніжная культура Беларусі XI — пачатку XX ст.», Мінск, 16–17 крас. 2015 г. / Нацыянальная бібліятэка Беларусі; складальнікі : Г. У. Кірэева, Т. А. Сапега, А. А. Суша. — Мінск, 2015. — С. 58—63.

2. Беркаў, П. Н. Ф. Скарына і пачатак усходнеславянскага вершаскладання / П. Н. Беркаў // 450 год беларускага кнігадрукавання, 1517—1967 : [зб. арт.] / Акад. навук Беларус. ССР ; рэдкал. : К. К. Атраховіч [і інш.]. — Мінск : Навука і тэхніка, 1968. — С. 245—262.

3. Біблія : Факс. узнаўленне Бібліі, выд. Ф. Скарынаў у 1517–1519 гадах : у 3 т. — Т. 2. — Мінск : БелСЭ, 1991. — 807 с.

4. Владимиров, П. В. Доктор Франциск Скорина : (Его переводы, печатные издания и язык) / П. В. Владимиров. — [СПб] : [б. и.], 1888. — 351 с.

5. Гравюры Францыска Скарыны : альбом / аўт. тэксту і склад. Л. Ц. Баразна. — Мінск : Беларусь, 1990. — 190 с.

6. Гравюры Францыска Скарыны : [альбом] / нав. рэд. : А. І. Жураўскі, П. В. Масленікаў, Г. В. Штыхаў. — Мінск : Беларусь, 1972. — 160 с.

7. Прокофьева, Н. Д. Biblia pauperum // Православная Энциклопедия [Электронный ресурс] / под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. — Режим доступа : <http://www.pravenc.ru/text/149147.html>. — Дата доступа : 28.02.2015.

8. Сазонова, Л. И. Литературная культура России. Раннее Новое время / Рос. Акад. наук ; Ин-т мировой литературы им. А.М. Горького. — М. : Языки славянских культур, 2006. — 896 с.

9. Скарына, Ф. Творы: Прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / Ф. Скарына / уступ. арт. падрыхт. тэкстаў, камент., слоўнік А. Ф. Коршунава, паказальнікі А. Ф. Коршунава, А. В. Чамярыцкага. — Мінск : Навука і тэхніка, 1990. — С. 207.

10. Шматов, В. Ф. Искусство книги Франциска Скорины / В. Ф. Шматов. — М. : Книга, 1990. — 208 с.

11. Шчакаціхін, М. М. Гравюры і кніжныя аздобы ў выданнях Францішка Скарыны // Чатырохсотлецце беларускага друку / [рэд. камісія : У. Пічэта і інш.]. — Менск, 1926. — С. 180—227.

12. Pollmann, K. Das lateinische Epos in der Späetantike / Karla Pollmann // Von Goettern und Menschen erzahlen. Formkonstanzen und Funktionswandel vormoderner Epik / Joerg Ruedke (Hg.). — Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2001. — S. 93—129.